

הצלה לאומית ותכליתה

עיון בהפטרת יום העצמאות (ישעיהו פרקים י"א-י"ב)

ד"ר ישראל רוזנסון

במאמרנו נתמקד בבחינת השתקפות התכלית הדתית והלאומית בהפטרת יום העצמאות. שאלת מעמדן של הקטעים המרכיבים את חפילת יום העצמאות היא שאלה מעניינת, ודומה כי לא נטעה אם נטען כי בכחירתם גברה המגמה להשתמש בקטעים מוכרים על מגמת החידוש המלא. הדברים נוגעים גם להפטרנו. קטע זה נבחר כהפטרת היום בגין מעמדו המסורתי כהפטרת יום שני של שביעי של פסח בגלויות, בחירה שחזקה בכוח ההתאמה, שבין יומו בשבוע של חג העצמאות ויומו של שביעי של פסח בסדר המפורסם של המועדים על פי א"ת ב"ש.¹ על פי סדר מועדים זה זכה שביעי של פסח, שעמד בבדידותו במשך דורות, לבן זוג החל באותו יום. עניין זה, שיש בו מן המפליא, עשוי לשרת כסיבה טובה לשיבוץ הפטרה הקשורה בשביעי של פסח כהפטרת יום העצמאות. לא זו בלבד, הסתבר כי תכניו של קטע זה מתאימים ביותר לרוחו של חג העצמאות, נושא שיעלה בהרחבה בהמשך מאמרנו. עוסקים אנו בפרשנותה של הפטרה, וזו שונה בהדגשיה מפרשנות רגילה לכתובים. גישתנו במאמר זה מתבססת על ניתוח פרשני שגרתי של פרקי ההפטרה על רקע זמנם ומקומם הקדומים, אך לא תפסח על הניסיון להערכת מקומם של העמדות והמסרים הצפונים בה לשומעי ההפטרה לדורותיהם, ובמיוחד לימינו. עיקרם של דברינו יעסוק אפוא בפרשנות פסוקים בהפטרה בדגשים, שיש בהם כדי לשפוך אור על מטרותיו של מאמר זה. להלן נבחר את השקפתנו על מבנה ההפטרה ומשמעותו. מכל מקום, כבר בשלב מוקדם זה נציין את קווי העיקריים. היא פותחת בתיאור חריף של האיום האשורי על ירושלים,

1. ההתאמה (במשבצת ז"ע של סדר א"ת ב"ש, ז = שביעי של פסח, ע = יום העצמאות) נזכרה הרכה במאספים שונים לכבוד חג העצמאות. ד' לוין, 'חג העצמאות במסגרת מועדי ישראל', בתוך: יום טוב לוינסקי (עורך) ספר המועדים ז, תל-אביב תשט"ז, עמ' 467. א' ארנד, פרקי מחקר ליום העצמאות, בר אילן תשנ"ח, עמ' 74-75, וראה שם מאמרו של א' שפיגל, רמזים ודרשות ליום העצמאות, עמ' 230-235.

עוברת להצלה המדומה לכריתת יער, מדגישה את דמותו של מלך העתיד, ובצד חזון השלום העולמי, מתארת את ההצלה הלאומית ומסתיימת בשיר ההודאה לה'.

א. פרשנות

המסע האשורי

ההפטרה פותחת ב"עוד היום בנב לעמד ינפך ידו הר בת (כתיב: בית) ציון גבעת ירושלם" (ישעיהו י, לב), תוך קטיעה ברורה וחריפה של תיאור המסע האשורי המתחיל מספר פסוקים קודם לכן: "בא על עית עבר במגרון למכמש יפקיד כליו. עברו מעברה גבע מלון לנו חדרה הרמה גבעת שאול נסה. צהלי קולך בת גלים הקשיבי לישע עניה ענתות. נדרה מדמנה ישבי הגבים העיו. עוד היום בנב לעמד..." (ישעיהו י, כח-לב). קטיעה זו בולטת במיוחד על רקע היותו של פסוק 'עוד היום בנב' מסיים פיסקה. סיום המשקף חלוקה הגיונית של הפסקאות. והנה, הפסוק המסיים את הפיסקה הפך לפותח את ההפטרה!

פתיחת הפטרה בפסוק המבליט עניין מסוים, שלא בהתאמה לכלל ההדגשות והמסרים העולים מרצף הכתוב באותו הפרק, הרי היא עניין ידוע.² במובן מסוים, ניתן לראותה כצורת פרשנות הבאה להטעים עניין מיוחד, שעלול לטבוע בים הדברים בקטע כולו, על ידי הצבתו בפסוק פותח. אשר על כן, כדי להבין את פוטנציאל ההדגשה המקופל בפתיחה 'עוד היום בנב לעמד' צריך לעמוד על הרקע בפסוקים הקודמים להפטרות. בפסוקים אלו מתאר ישעיהו מסע של צבא אשור ההולך ומתקרב לירושלים מצפון, מביס ודורס כל גילוי של התנגדות ומתקדם ברגל גאוה אל ירושלים. לא כאן המקום לעסוק בשאלת התאמתו של מסע זה לאיזו שהיא מציאות היסטורית ידועה, וליבנו נוטה לדעה הרואה בדברים תיאור נבואי חזוני הבא להמחיש את הסכנה ואת ההצלה.³ החשוב לענייננו הוא כי בתודעה הנבואית מתבטא מסע זה בשני מאפיינים סגנוניים. האחד, הקפדה על שימוש מרבי במקומות גיאוגרפיים אמיתיים השוכנים מצפון לירושלים; והשני, שימוש מרבי במשחקי לשון וצליל הקושרים את גורל המקום לשמו (הברורים שביניהם: "עברו מעברה", "עניה ענתות", "נדרה מדמנה", ובמידה פחותה, הדגשת העי"ן: "על עית"; הרי"ש: "עבר במגרון", "חרדה הרמה"; הלמ"ד: "צהלי קולך בת גלים"; והשי"ן: "הקשיבי לישע"). בכוח אמצעים לשוניים אלו מעצים הנביא את ההישגים האשוריים הצפויים.⁴

2. יש פתיחות המדגישות באופן ברור את הוויקא לפרשה. למשל, הפטרת 'יצא': 'ירברח יעקב שדה ארם ויעבר ישראל באשה ובאשה שמר...' (הושע יב, יג), ובמובן מסוים גם הבלטת "על מכרם בכסף צדיק ואביהן בעבור נעלים" (עמוס ב, ו) לפרשת וישב; או: "ירקן שלמה והנה חלום..." (מלכים-א ג, טו) לפרשת מקץ; "יעש חירום את הכירות ואת היעים ואת המורקות..." (מלכים-א ז, ט) לפרשת וקהל. דוגמה מעניינת היא הפתיחה להפטרת פינחס: "ויד ה' היתה אל אליהו ושנס מתניו וירץ לפני אחאב וירעאלה" (מלכים-א יח, טו), וזאת לפני הפרק העוסק בהליכתו של אליהו המדבר. האם בא הפסוק להבליט את הצורך בכפיפות הנביא הקנאי לכבודה של מלכות?
3. ראה י' הופמן וג' גליל (עורכים), עולם התנ"ך לישעיהו, רמת גן תשמ"ג, עמ' 66-67.
4. אנו מקבלים בקווי הכלליים את ניתוחו של עולם התנ"ך לישעיהו (לעיל הערה 3).

ואכן, במהלך הזה ההישגים האשוריים גדולים! מפת האזור שמצפון לירושלים הולכת ומתכסה בצבע הקודר והעז של צבאות האשורים. יישוב אחר יישוב נופל ברשתם, והתחושה הנוצרת היא כי האויב מתקדם בבטחה לירושלים.

דומה כי משחקי הלשון שהוזכרו לעיל אינם בגדר עיטור סגנוני בלבד! בשמות שבמקרא מקופלת אמירה בדבר מהותו, תפקידו או גורלו של נושא השם. לאמירה זו פנים שונות, ולא ראי זה כראי זה. יש שיראו בשם מעין הכרזה מאגית בדבר גורלו של נושא, ויש — ולדעתנו זהו מוטיב חשוב ביותר בתורת השמות במקרא — שיגלו בו אתגר ותפקיד. כך או כך, גם השמות הגיאוגרפיים אינם יוצאים מכלל זה, וניתן לשער כי גילוי פן המרמו לאסון בשמות גיאוגרפיים מוכרים, החריד כהוגן את תושבי הסביבה, שומעיו של הנביא. נמצאנו למדים, נבואת המסע האשורי אמורה הייתה לעורר בכוח אמצעים סגנוניים אלו תחושות קשות של יראה ופחד. אך מסע זה אינו מובא כעניין העומד בפני עצמו — כל תכליתו היא הצגת עמדת האיום על ירושלים!

עוד היום בנב לעמד

המסע האשורי תואר באמצעות ריבוי פעלי תנועה. הן פעלי תנועה המתארים את נחישות האויב (בא...עבר...עברו...), והן את גורלם של תושבי הערים (חרדה... נסה... נדרה... העיו), ודומה כי כל התנועה הערה הזו מובילה בסופו של דבר למה שנתפס כניגודה — עמידה, ולא סתם עמידה אלא התייצבות איתנה ובטחת לנוכח ירושלים.

'עוד היום בנב לעמד' — לאחר כל המפלות שהנחיל לערי יהודה צועד המסע בטוחות בואכה ירושלים. הוא מחסל את הפריפריה היישובית שלה, ואף שהעיר גדולה לאין שיעור מחברותיה שנפלו, אין לכאורה סיבה בעולם, שגורלה יהיה שונה משלהן. תיאור הזמן 'עוד היום' מעצים עוד יותר את הוודאות הזו.

מה טיבה של נוב שהוזכרה כאן? בהסתמך על ההיגיון הפנימי של המסע מדובר באתר קרוב מאוד לירושלים, הנמצא בקרבה שתעניק משמעות פיסית מוחשית ל"נופף ידו" (ישעיהו י, לב). ואכן, האתר מזוהה בצפונה של ירושלים, בקרבתה.⁵

ראוי להזכיר, כי הבא לירושלים מצפונה יפגוש במרחק מה ממנה את ההר שכונה בפי יוסף בן מתתיהו וחז"ל "הר הצופים".⁶ שמו מעיד כמובן על התצפית הנשקפת ממנו. כאן,

5. על נסיגנות היהודי ראה: ד' קלאי, אנציקלופדיה מקראית ה ערך: נוב, עמ' 684-685, עולם התנ"ך לישעיהו (לעיל הערה 3) עמ' 68.

6. 'צופים' נזכרת במשנה (פסחים פ"ג מ"ח) כנקודת גבול לעניין שרפת בשר קדש. התוספתא מגדירה יפה את מעמדה הגיאוגרפי: "אזיהו צופה? הרואה ואינו מפסיק" (תוספתא פסחים ב, יב) וכן תיאורו של יוסף: "הוא לא רחוק מן העיר...ופירושו של שם זה...הוא מצפה מפני שאפשר היה לראות משם את ירושלים ואת בית המקדש" (קדמוניות היהודים, יא, ה). "המקום הנקרא צופים אשר שם מתגלה העיר לעיני רואים בבית המקדש מופיע בכל גדולתו..." (תולדות מלחמת היהודים נגד הרומאים ה,ב,ג), הדמות הזו של ההר עולה גם באגדות חז"ל מרובות ובהקשרים הלכתיים, ולא כאן המקום להרחיב. מובן שיש להבחין בין 'הר הצופים' החז"לי מצפונה של ירושלים, לבין 'הר הצופים' של היום, הנמצא בשלוחה של 'הר הזיתים' מזרחית לירושלים.

בעמדה זו הגבוהה מירושלים, שנוב המקראית שכנה מן הסתם בסביבתה הקרובה, מקבל 'ינופף ידו' משנה משמעות. להלן נראה כי דימויי הגובה הנידונים חשובים בעיצוב השקפתו של הכתוב כעניין מעמדם של המלכים בפרשתנו. ולא זו בלבד, 'ינופף ידו': על 'הר בת ציון' וגבעת ירושלים, אלה מזכירים את כיטוייו של ישעיהו כנבואת אחרית הימים: 'נכון יהיה הר בית ה' בראש ההרים ונשא מגבעות... לכו ונעלה אל הר ה' אל בית אלהי יעקב... כי מציון תצא תורה...' (ישעיהו ב, ב-ג). הרים וגבעות מצויים בשני הקטעים, (וגם 'בית', ⁷ ירושלים, 'ציון'), אלא שבדברים בפרק ב' משתמש הנביא בהרים וגבעות כדי לתאר את גובהו של הר בית ה' העתיד לציון מעין מרכז עולמי נישא ובולט, הניכר בגובהו למבקשים אותו, בעוד שבפרקנו, 'הר בת ציון' עומד מופקד 'ינופף ידו' של צבא אשור ומלכו. אכן, מצב זה של עליונות אשור עומד בניגוד קיצוני לתפיסת העתיד המובעת בפרק ב', אולם גם בהפטרותנו עובר הנביא לנבא כי המצב של 'ינופף ידו' יתהפך, והשאלה הנשאלת היא: מה דמות תלבש ירושלים החדשה, שמלך אשור לא יכול לה, המתעלה ומתרוממת מעל סביבתה. בפרק ב' מתברר כי תהיה זו עיר התורה לכל העמים. אם כן, נקמתה של ירושלים במי שהעז לנופף ידו עליה לא במלחמה תהיה, ולא חוסנה וכוותה הצבאי יעצבו את דמותה בעתיד, אלא 'כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים' (ישעיהו ב, ג). פרשנות זו הקשרת בין 'ינופף ידו' של פרק י' לזוהיה באחרית הימים של פרק ב' מתבססת על הנחת הקשר המורכב בין פרק ב' להפטרותנו, שילך ויתברר בהמשך.

מסעף פארה במערה

מכאן עובר הנביא לתאר את מפלת אשור, שאותה הוא מדמה לכריתת עצים: 'הנה האדון ה' צבאות מסעף פארה במערה ורמי הקומה גדעים והגבהים ישפלו. ונקף סבכי היער בברזל והלכנון באדיר יפול' (ישעיהו י, לג-לד). הקטע פותח ב'הנה'. תפקידה של המלה בהקשר זה זכה לפרוש מעניין: 'הנה' — מלת פתיחה המחזקת את הדבר ומציגה אותו לפני השומע כמראה באצבע. וכאן הכוונה להציג את מעשה ה' כנגד מעשה מלך אשור: הוא 'מנופף ידו הר בת ציון'. והנה כנגדו — 'האדון ה' צבאות'. ⁸ פירוש זה יש לו סמך במגמה השזורת בפרקים הללו לראות במלך אשור האדיר שליחו ועושה דברו של ה', וכשמלך אשור יחרוג ברוב אכזריותו וגאוותו מתפקידו, יוענש על ידי ה'. ⁹ הדגשת התואר המשולש 'האדון ה' צבאות' המעלה על נס את אדנותו וכוותו ('צבאות' ¹⁰), מתיישבת יפה עם פירוש זה. יחד עם זאת, ניתן לפרש את 'הנה' במשמעותו הרגילה בסיפור המקראי, כמציינ את ההפתעה. זאת

7. בפרקנו: 'הר בית ציון' — 'בית' כתיב והקרי 'בת'.

8. ע' חכם, דעת מקרא לספר ישעיהו, ירושלים תשמ"ד, עמ' קכג.

9. מרשימים במיוחד בהקשר זה הם דברי הנביא: 'הוי אשור שבט אפי ומטה הוא בידים זעמי בגוי חנף אשחלנו ועל עם עברתי אצונו לשלל שלל ולכו בזו... והוא לא כן ידמה ולכבו לא כן יחשב כי להשמיד בלכבו ולהכרית גוים לא מעט...' (ישעיהו י, ה"ז), בדיננו למעלה נתייחס בקצרה לפסוק הזה.

10. על הכינוי 'צבאות' ראה: א' הכהן, הכינוי 'צבאות' ועריכת ספרי הנבואה, בתוך: מ' ויינפלד (עורך), שנתון לחקר המקרא ולחקר המזרח הקדום יא, תשנ"ז, עמ' 83-102.

כנגד תחושת הביטחון הגואה בכיבוש ירושלים, ששוכללה ביד אמן בפסוקים הקודמים, ויש לה סמך בפרקים אחרים בספר. ¹¹

הדימוי המרכזי בקטע קשור בכריתת עצים. דימוי זה, כפי שנראה להלן, מבריה את ענייני הנבואה של מפלת אשור בפרק י' לנבואה הקשורה ברמות המנהיג העתידי בפרק הבא. 'מסעף פארה במערה' הוא ביטוי מליצי, שעניינו "כריתת צמרות העצים בגורן", ¹² והתוצאה — 'ורמי הקומה גדעים והגבוהים ישפלו'. אם כן, הדגש כאן מושם על הפגיעה בגבוהים דווקא, ויחד עם זאת, הנביא מתאר את המשך בירוא חלקיו האחרים של היער — בירוא העומד ביסוד הדימוי 'ונקף סבכי היער בברזל'. אחריו מודגש שוב הגובה — 'והלכנון באדיר יפול'. אמנם, הכוונה הפשוטה היא כנראה ליער הלכנון, אך לכנון איננו רק מונח גיאוגרפי, נייטרלי, והוא מסמל ללא ספק גובה.

מה טיבם של דימויי הצומח הנידונים? בפשטות, נראה כי השמדת היער מסמלת את מפלתו של אשור. היבט אחר של השמדת היער כרוך בתדמיתו הכוללת של היער בספר ישעיהו. תפיסת היער כסמל לאשור מהווה כמובן המשך ישיר למאבק עם אשור המתואר בפרק הקודם. אך אין להתעלם מהמשמעות השלילית הכללית של יער בישעיהו — יער הנתפס כיורשה של התרבות החקלאית שהושמדה על ידי אויב. ¹³ אין פלא אפוא שהיער הוצג כאן כסמלה של אשור, שפגיעתה ביהודה הייתה כה רעה.

כאמור, במכלול פרטי היער חשוב במיוחד עניין הגובה. הנביא הטעים את גאוותו של אשור והביעה גם באמצעות גובה: "...אפקך על פרי גדל לכב מלך אשור ועל תפארת רום עיניו" (ישעיהו י, יב). זוהי מסתבר דרכו של הנביא להביע גאוה באמצעות גובה, בהתייחסו במיוחד לעצים גבוהים: "כי יום לה' צבאות על כל גאה ורם ועל כל נשא ושפל. ועל כל ארזי הלכנון הרמים והנשאים ועל כל אלוני הבשן. ועל כל ההרים הרמים ועל כל הגבעות הנשאות. ועל כל מגדל גבוה..." (ישעיהו ב, יב-טז). הנה, כאן הגובה מסמל גאוה באופן כללי, וזה נכון כמובן גם לגבי אשור, אך בהקשר האשורי, ראוי להוסיף את עניינם המיוחד של האשורים בארזי הלכנון. העפלה אל מרומי הלכנון וכריתת ארזיו היוותה אמת מידה ידועה לכוחם של בני מסופוטמיה מימים ימימה, ¹⁴ וגישתם זו ידועה היטב גם לישעיהו "את מי חרפת וגדפת ועל מי הרימותה קול ותשא מרום עיניך אל קדוש ישראל. ביד עבדיך חרפת אדני ותאמר ברכ רכבי אני עליתי מרום הרים ירכתי לכנון ואכרת קומת ארזיו מבחר ברושיו ואבוא מרום קצו

11. תיאור בולט ומעניין בפרק כב: "כי יום מהומה ומכוסה ומכוכה לאדני ה' צבאות בגיא חוין מקרקר קר ושוע אל ההר" (ישעיהו כב, ה). ניתן דעתנו לכינוי המשולש 'אדני ה' צבאות' המשרת כאן, הדומה לזה של הפטרותנו.

12. ע' חכם (לעיל הערה 8).

13. על היערות בחבלי יהודה ואפרים ומשמעותם הספרותית והסמלית במקרא ראה: י' רוזנטון, 'כי יער הוא ובראות והיו לך תצאתיו', היער בחבלי ההר ומקומו במקרא, בתוך: ח"ו ארליך (עורך), שומרון ובנימין ג, תשנ"ד עמ' 13-27. על המאבק ביער כנבואת ישעיהו ראה: י' רוזנטון, 'כרמי יהודה כנבואת ישעיהו', בתוך: ח"ו ארליך (עורך), פרקים בנחלת יהודה תשנ"ה, עמ' 38-51.

14. על קדמותה של גישה זו נלמד מהאפוס על עלילות גלגמש: "פתח גלגמש לאנכידו: אל יער הארזים אעפיל, די אשלח ארזים אפיל, גלעד ושם עולם לי אעשה" (תרגום ש' פרידמן, 1992, עמ' 46).

יער כרמלו" (ישעיהו לו, כג-כד). ובעקיפין, בלעג כלפי מלך בבל: "גם ברושים שמחו לך ארזי לבנון מאז שכבת לא יעלה הכרת עלינו" (ישעיהו יד, ח). 'מסעף פארה במערצה' בא אפוא לפגוע במי שהתיימר להגיע כה גבוה, ודימה בליבו כי מעמדה זו 'חרף את ה'.

ויצא חוטר

פרק י"א פותח בתיאור דמות עתידית שעליה תנוח רוח ה' ותבלוט ביכולתה המיוחדת לשפוט בצדק. תיאורה הבסיסי של הדמות קשור בדימוי: "ויצא חטר מגזע ישי ונצר משרשי יפרה" (ישעיהו יא, א). אין הנביא מציין את שמה ואת זמנה, ומלשון הכתובים קשה לדעת אם כוונתו לעתיד הנראה לעין או לפרק זמן מאוחר יותר, אך ברור שלא נקט כאן בביטוי מרחיק כ'אחרית הימים' של פרק ב', שיש לו כמעט בהכרח משמעות אסכולוגית מסוימת. 'ויצא חוטר', יתקיים מתי שיתקיים, מתקשר לפי זה במישרין למפלת אשור.

אמנם עיקר זעמו של הנביא מופנה לאשור, ושימושו בדימוי גדיעת העצים משרת כזכור את שאיפתו למפלתה, אך לאחר שהפנים השומע את רעיון הכריתה של מלך אשור, מתברר לפתע, שעוד משהו נכרת — גם גזעו של בית דוד. התאוששותו של זה תהיה כרוכה בהתחדשות מצדו של הגזע (חוטר) או מן השורשים (נצר). אכן, קשה להבין את יציאת החוטר והנצר שלא בהסתמך על כריתה מוקדמת, ומסתבר כי ישעיהו רואה בבית דוד ישות בת-קיימא, אך עתידה אינו כרוך דווקא בגזע המרכזי של השושלת, אלא בענף צדדי.

אמנם התחדשותו של בית דוד לכשורה טובה תיחשב, ובכל זאת, כדי שיתחדש הוא צריך להיכרת. ממרחק הזמן אנו ובני דורות רבים שקדמונו נוטים לראות ב'ויצא חוטר' זה בשורה טובה לישראל, כשידמה כי תיכרת מלכותו כליל, לא כך יהיה — ענפיה יצוצו והיא תתחדש במלוא הדרה.¹⁵ אולם כשמדבר ישעיהו על נושא זה נאמרים הדברים מעמדה אחרת. אין הוא מרחיק את החוטר לגזע ישי לאחרית הימים, ואין הוא רומז להיעלמותה של מלכות דוד בעטין של תהפוכות ההיסטוריה, הלכך, בהקשרו זה ניתן לראות כעצם העלאת רעיון ההתחדשות ביקורת כלפי בית דוד של ימיו, ודומה כי היא משתלבת בויכוחו הנוקב של ישעיהו עם היבטים שונים של הגאווה האנושית הגלומה במסדר הפוליטי והמלוכה של ימיו.¹⁶ אם כך, הדמות המלכותית האידיאלית שמשרטט ישעיהו איננה רק פרט במערכת אוטופית ערטילאית, אלא דמות המעוצבת במידה רבה כאנטי-תזה להווה. ומכאן עולה הרהור בדבר טיבה העקרוני של נבואה, שאיננה מתמקדת בהגייגים כלליים, אלא מתייחסת בראש ובראשונה למציאות הקונקרטית בהווה.

ונחה עליו רוח ה' רוח חכמה ובינה רוח עצה וגבורה רוח דעת ויראת ה'

הדמות המנהיגותית החדשה תאופיין בראש ובראשונה ברוח ה' שתנוח עליה. הביטוי 'רוח ה' האופפת מישוה נזכר בדרך כלל בהקשר להנהגת השופטים — הנהגה המכוונת במישרין על

15. קשת רחבה של פרשנים שותפים לכינוי המלך העתידי מלך המשיח, או המלך שימלך באחרית הימים. אנו בחרנו בכינוי מתון יותר — המלך העתידי!

16. ראה: עולם התנ"ך לישעיהו (לעיל הערה 3), עמ' 27-29.

ידי ה'.¹⁷ כבר בקביעה זו יש כמדומה רמזים לביקורת על הממסד המלכותי, ששלטונו עובר בירושה מדור לדור, ואין למצוא בנמנים בין שורותיו את אותו שאר רוח הדרוש אליבא דישעיהו לשליט הנכון. כביכול, רומזת נבואה זו של ישעיהו לצורך בחזרה מסוימת לתקופת השופטים, למצער ולמאפיינים מסוימים שלה, וזאת אחרי שהמלוכה מוכרת ומבוססת בעם מזה מאות שנים!

'חכמה' 'בינה' 'עצה' הן המעלות הפותחות את סדרת מעלותיו של השליט, והן מזכירות כמובן את בקשתו של שלמה מה'. אלה תכונות בסיסיות בהכשרת השליט לשופט כעולה מדברי ה' לשלמה: "...הנה נחתי לך לב חכם ונבון אשר כמך לא היה לפניך ואחרך לא יקום כמך" (מלכים ג, יב).

אחר כך מצוינת 'גבורה'. לפי ההקשר כולו אין זו גבורה בשדה הקרב, ואין היא רוויה בתיאורי ניצחון צבאי. דומה כי הכוונה כאן לאומץ הלב הנדרש למשפט צדק. והמידה הבאה — 'יראת ה' מאפשרת לשופט לשפוט מתוך זיקה למערכת ערכים, ומתוך מודעות ל'שופט' הנמצא מעליו. למעשה, חלק מהתכונות האלו נמנו כבר בדברי יתרו למשה:

"ואתה תחזה מכל העם אנשי חיל יראי אלהים אנשי אמת..." (שמות יח, כא), ובפרשנות של ספר דברים: "...לא תגורו מפני איש כי המשפט לאלהים הוא..." (דברים א, יז). כמובן מסוים ניתן לראות בציור האידיאלי הזה ביקורת סמויה כלפי זמנו המצביעה על העדר המידות המוסריות הללו בקרב מלכי ההווה.

והריחו ביראת ה' — ההשקפה על כוחו השיפוטי של המלך העתידי

מכאן הולך הנביא ומתייחס להיבטים השיפוטיים בהנהגתו של המלך העתידי. את משפטו ינהל באמצעות הריח: 'והריחו ביראת ה''. מה טיבו של שימוש זה בריח? הוא עומד כאן כנגד השימוש השגרתי בחושים המשמשים בגיל להערכה שיפוטית: 'והריחו ביראת ה' ולא למראה עיניו ישפוט ולא למשמע אוזניו יוכיח' (ישעיהו יא, ג).

ברור שריח אינו החוש שעליו ניתן להישען במשפט רגיל. אם כן — מה הוא מסמל כאן? בפשטות יש לקבל את פירושו של הרד"ק: "במעט הבנה יריגיש בני אדם הטובים והרעים ולא יצטרך לראיית עיניים ולמשמע אוזן בשופטו בני אדם". הריח שאיננו החוש המרכזי המקשר בין האדם לבין סביבתו, משול לפי זה לטעימה מועטה מן המציאות, אך זו תספיק למשפט צדק. לפירוש זה יש אפוא צד כמותי — מעט מידע מבחון מוביל להרבה צדק. ויש גם פירוש בדגש 'איכותי' יותר: 'ימלא רוח ה' (רש"י). העילה לפירוש זה היא משחק הלשון: 'ריח' — 'רוח', ובעומקו, הוא מזכיר כי ה'ריח' הוא החוש שנבחר לקשר את ה' והאדם, ולהביע שה'

17. אצל השופט הראשון נאמר: 'ותהי עליו רוח ה' וישפט את ישראל...' (שופטים ג, ד), וכך אצל השופטים הבאים אחריו. התופעה מובעת במידת מה גם אצל המלכים הראשונים: 'ותצלת רוח ה' על דוד' (ש"מ טז יג); 'ותצלת רוח אלהים על שאול' (ש"מ יא 6) והש"ג: 'ורוח ה' סרה מעם שאול' (ש"מ טז יד). מכל מקום המרכיב של נוכחות 'רוח ה' אצל המלכים הראשונים מצומצם לאין ערוך מאשר אצל השופטים, אך כל העניין ווקע עיון מעמיק ואין כאן מקומו.

מקבל את קרבן האדם.¹⁸ פירוש זה מרגיש אפוא את הסיוע ממרומים למלאכת הצדק הנעשית עלי אדמות.

יכולת משפט מופלאה זו מתבקשת לאור היעדר המוכע בפסוק: "ושפט בצדק דלים והוכיח במישור לענוי ארץ והכה ארץ שבט פיו וברוח שפתיו ימית רשע" (ישעיהו יא, ד). אכן, גדול הקושי להילחם את מלחמת הצדק בעולם הזה, וה'אמצעים' המצויים כאן יתרמו תרומה רבת-משמעות למאבק נגד רשעי ארץ.

'שבט פיו' מזכיר במקצת את: "שבט אפי" (ישעיהו ו, ה) — ביטוי שבו מתאר הנביא את אשור. ה'שבט' מסמל את הכלי שבו מנהיג ה' את עולמו, ומסתבר כי הדברים נוגעים גם במלך העתידי. אלא שבניגוד לאשור 'שבט אפיו' של ה' המשקף את כעסו, השבט הנידון כאן הוא 'שבט הפה' ביטוי המציין יכולת מופלאה המתקשרת לפעולת הפה — דיבור, שאינו כרוך באלימות, במובן הידוע מן ההיסטוריה.

את קרבתו היתרה של המלך לצדק והאמת מציין הנביא באמצעות דימוי לבוש: "והיה צדק אזור מתניו והאמונה אזור חלציו" (ישעיהו יא, ה). בדרך כלל מציינים פריטי לבוש אלה כוח ויכולת להילחם: "ולא נפתח אזור חלציו" (ישעיהו ח, כו), הנביא מטעים את איתנות רוחו של מלך אשור בציור שנועד להטיל מורא בלב העם. על 'אזור' כסמל הכוח מלמדנו גם הביטוי בתהילים: "האל המאזרני חיל" (תהילים יח, לג; מ¹⁹). כאן התחלף אפוא סמל הכוח כסמל הצדק.

חזון השלום העולמי

אנו נוטים לתפוס את התיאורים המפורסמים העוסקים בשלום העולמי במשמעות מטפורית כמציינת את מלוא עומקו של השינוי שיחול בעולם בעת שלטונו של המלך העתידי. במובן מסוים יש כאן חזרה למצב הבראשיתי של 'גן עדן' המתאפיין בהרמוניה בין בעלי החיים לבין עצמם ובינם לבין האדם.²⁰ במיוחד בולט הקשר הזה בהדגשת היחס שבין הנחש לאדם: "ושעשע יונק על חר פתן ועל מאורת צפעוני גמול ידו הדה" (ישעיהו יא, ח). הילדים הקטנים המצוינים כאן מסמלים בוודאי את התמימות, וככאלה, הללו אמורים להיות חשופים יותר לארס של הנחש — בין שמדובר בסכנה פשוטה של הכשה, ובין שמדובר בסכנה הסימבולית הנשקפת מצד הנחש המסמל את הרע. כנסיבות האלו ניתן אפוא לדבר על שלום הכרוך בשינוי מהותי בטבע האנושי. בעיות שימיהן כימי האדם מאז גורש מגן עדן יגיעו אז לידי פיתרון. לשון אחר, איננו יודעים אם צפוי שינוי ביחסים האמיתיים בין בעלי החיים לבין

18. ריח ניחוח הוא הביטוי הנפרץ בקשר זה. ראה: ויקרא כו, לא; עמוס ה, כא; בראשית ח, כא; במדבר כח ב; ועוד! בהקשר זה חשובות ההדגשות כי האלילים אינם מריחים. ראה: דברים ד, כח; תהילים קט, י.

19. עולם התנ"ך, (לעיל הערה 3), עמ' 21.

20. שם.

עצמם, אך יחול שינוי מהותי במסר שהיחסים הללו מקרינים לאדם. הרוע והרשע שהפנים האדם המתבונן במראות הטרף של בעלי החיים — ימושו ואינם.²¹

השינוי הערכי המהותי אינו יכול להתקיים ללא תנאי חשוב: "לא ירעו ולא ישחיתו בכל הר קדשי כי מלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים" (ישעיהו יא, ט). בעיקרו, דומה כי הנביא חוזר כאן על הרעיון שהובע בנבואת אחרית הימים של פרק ב' בדבר מרכזיותו של 'הר בית ה' (הר קדשי), שהעולים אליו 'לא ירעו ולא ישחיתו'. כאן מתברר כי הדברים לא יצטמצמו להר בית ה', אלא 'הארץ כולה' תתמלא דעה את ה'. ואולי מתוך ההשוואה העקרונית לגן העדן החבויה כאן, עולה כי 'דעה' זו מזכירה את 'עץ הדעת' הקדום (והרי גם עצים נזכרים הרבה בהפטרותנו!), שבעבר הכשיל את האדם והיה לו לרועץ, ועתה יהפוך להיות יעדו המבורך.

האופי הלאומי של חזון השלום

בנקודה זו חוזר הנביא להטעים את ההיבט הלאומי בחזון העתיד. מתברר כי לא רק 'בית ה' ימלא תפקיד בחזון זה, אלא גם המלך שיעלה מבית דוד: "והיה ביום ההוא שרש ישי אשר עמד לנס עמים אליו גוים ידרשו והיתה מנחתו כבוד" (ישעיהו יא, י). פסוק זה העמד על ידי 'מחלק הפסקאות' כקטע עצמאי, ויפה חילק משום שהוא מרגיש עניין העומד בפני עצמו. הנה, בצד החוטר והנצר שהוזכרו לעיל, מוטעם כאן גם השורש, שממנו יצמח המלך החדש. המלך הזה ישמש כמעין דגל — 'נס', שיכוון אליו את העמים המבקשים לבוא לירושלים. מתברר אפוא כי המלך העתידי יצטיין לא רק בחתימה מיוחדת לצדק, אלא ישמש גם גורם מנחה לגויים בעולם כולו. עתה, עובר הנביא לתאר את קיבוץ הגלויות: "והיה ביום ההוא יוסיף אדני שנית ידו לקנות את שאר עמו אשר ישאר מאשור וממצרים ומפתרוס ומכוש ומעילם ומשנער ומחמת ומאיי הים" (ישעיהו יא, יא). מוטיב ה'יד' מקשר כמדומה בין חלקיה השונים של הנבואה — 'ינוסף ידו' המאיים של מלך אשור הופך ל'ידו הדה' — תנועת ידו של 'הגמול' — הילד סמל השלום העולמי, ו'יוסף שנית ידו' של הגאולה העולמית.

קיבוץ גלויות ונצחונות צבאיים

העתיד המבורך טומן בחובו גם תהליך מקיף של קיבוץ גלויות: "והיה ביום ההוא יוסיף אדני שנית ידו לקנות את שאר עמו אשר ישאר מאשור וממצרים ומפתרוס ומכוש ומעילם ומשנער ומחמת ומאיי הים. ונשא נס לגוים ואסף נדחי ישראל ונפצות יהודה יקבץ מארבע כנפות

21. את המסר השלילי שעלולים להעביר לאדם היחסים בין בעלי חיים היטיב להביע הפילוסוף הסקוטי דויד יום: "ומדוע — הוסיף הוא — ידרוש אדם לעצמו פטור מגורלם של כל שאר בעלי חיים? האמן לי פילוסוף, הארץ כולה מקולקלת ומוזהמת. מלחמה מתמדת משתוללת בין כל היצורים החיים. מצוקה, רעב ומחסור מגרים את החזקים והאמיצים ושים לב — אומר פילוסוף — גם לתחבולות המזכורות שממציא הטבע כדי למרר את חייו של כל יצור חי. החזקים טורפים את החלשים ומטילים עליהם מורא ופחד מתמידים (דיאלוגים על הדת הטבעית ירושלים תשמ"ב, עמ' 127).

הארץ" (ישעיהו יא, יא-יב). לפנינו רשימה ארוכה ומפורטת של גלויות. היא פותחת באשור פתיחה המובלטת במשחק הלשון: 'אשר ישאר מאשור', וזו היא אכן התפוצה המרכזית העומדת לנגד עיניו של ישעיהו, שניבא מיד לאחר חורבן ממלכת ישראל וגלותה, והיטיב להפנים את גודל המשבר שהביאה על ישראל.

ברור שיש כאן הצגה גיאוגרפית רחבה מאוד של הגלויות המתבטאת במיוחד בביטוי 'מארבע כנפות הארץ'. היקף זה של גלויות מעורר תמיהה, והיו שטענו שאינו מתאים לגלויות בימי ישעיהו, שהתרכזו בעיקר באזורי הצפון והמזרח של האימפריה האשורית.²² היסטורית אנו אכן מתקשים לבאר את התפרוסת הרחבה של הגלויות, אך התפיסה המרחיבה עולה בקנה אחד עם גישתו האוניברסלית של ישעיהו המדבר על עולם ומלואו, ורואהו מתרכז בירושלים כדי לספוג מן התורה. אך טבעי הוא אליבא דתפיסה זו, שגם המאמץ לחיסול הגלויות מתפרס על פני העולם (דאז!) כולו. מכל מקום, הביטוי 'ונשא נס לגוים' (ישעיהו יא, יב) מקשר קטע זה למעמדו של המלך העתידי בעיצוב השלום העולמי — 'אשר עומד לנס עמים' אשר אליו גוים ידרושו!

יחד עם התהליך של חיסול הגלויות בעולם מתחולל גם מאבק נגד אויבי ישראל — שכניה. בהקשר זה מוצגת לפנינו התייחסות לבעיה מקראית ידועה — הפיצול והפירוד בין ישראל ליהודה. הנביא, שבנבואות אחרות הפגין את מודעותו לבעיה (ראה: פרשת 'בן טבאל', ישעיהו ז, ג-ז). רואה לנגד עיניו את היעלמותה של הערניות רבת השנים שבין שני פלגי האומה: "וסרה קנאת אפרים וצררי יהודה יכרתו. אפרים לא יקנא את יהודה ויהודה לא יצר את אפרים" (ישעיהו יא, יג). אין פלא שבכוחות משותפים יחדשו יהודה וישראל את תפארת העבר, ויכו שוק על ירך את שכניהם — אויביהם: "ועפו בכתף פלשתים ימה יחדו יבזו את בני קדם אדום ומואב משלוח ידם ובני עמון משמעם" (ישעיהו יא, יד). במובן מסוים שוחזרו כאן הנצחונות הגדולים של דוד המלך במערב ובמזרח.

בנקודה זו עובר הנביא — במידה מסוימת במפתיע — לתיאור הכאת מצרים. ודאי שמנקודת ראותו של הנביא, מצרים נמנית עם אויבי ישראל של אותה העת, וישעיהו מזעיק פניו אליה.²³ חשוב לציין כי תיאורו את מפלת מצרים בפרקנו זוכה לפסוק מיוחד המזכיר את יציאת מצרים: "והחרים ה' את לשון ים מצרים והניף ידו על הנהר בעים רוחו והכהו לשבעה נחלים והדריך בנעלים" (ישעיהו יא, טו). 'החרים' מזכיר 'החרים' ואפשר שזוהי הגרסה הראשונית.²⁴ אך ל'החרים' גם משמעות קשה של השמדה ופגיעה העוקרת משורש. אם כן, דומה שמשחק הלשון 'החרים' — 'החרים' משווה משמעות תקיפה במיוחד לפעולת ה' ותוצאותיה. והנה, מסתבר כי הפגיעה הנידונה לא תצטמצם במצרים לבדה, אלא גם תתפשט לאשור: 'והניף ידו על הנהר' — נהר פרס, הלא הוא נהרה של מסופוטמיה. מכאן הולך מרכז

22. עולם התנ"ך, (לעיל הערה 3), עמ' 72.

23. "היו היודים מצרים לעזרה על סוסים ישענו ויבטחו על רכב כי רב ועל פרשים כי עצמו מאד ולא שעו על קדוש ישראל ואת ה' לא דרשו" (ישעיהו לא, א).

24. עולם התנ"ך, (לעיל הערה 3), עמ' 72.

הכוכב של השינוי בעתיד ונוטה אשורה: "והיתה מסלה לשאר עמו אשר ישאר מאשור כאשר היתה לישראל ביום עלתו מארץ מצרים" (ישעיהו יא, טז). התייחסות זו לגלות באשור דווקא, מסתברת על רקע מעמדה המרכזי באסונו של עם ישראל בימי ישעיהו.

המסילה מאשור המוזכרת כאן: "והיתה מסילה לשאר עמו אשר ישאר מאשור" משמשת לשבי הגולה. אך מסילה מאשור לארץ ישראל מוזכרת בספרנו גם בהקשר אחר: "ביום ההוא תהיה מסלה ממצרים אשורה ובא אשור במצרים ומצרים באשור ועבדו מצרים את אשור" (ישעיהו יט, כג). מתוכן הדברים מסתבר כי 'ועבדו מצרים את אשור' כוונתו 'ועבדו מצרים את ה' ביחד עם אשור'.²⁵ זהו אפוא הקשר אוניברסלי המתאים לעניינו הרב של ישעיהו בנושא זה. בנבואתו, המדברת אף היא על מסילה מאשור, מובלט יותר ההיבט הלאומי של שיבת ציון.

והיה ביום ההוא

בפסוקים הבאים מתואר מעין שיר הודיה לה': "ואמרת ביום ההוא אודך ה' כי אנפת בי ישב אפך ותנחמני" (ישעיהו יב, א). הודאה לה' נזכרת בפסוקים הבאים: "ואמרתם ביום ההוא הודו לה' קראו בשמו הודיעו בעמים עלילתי הזכירו כי נשגב שמו" (ישעיהו יב, ד).²⁶ אך 'ההודאה' בפסוקנו מלווה גם ב'הודעה', ויש במשחק הלשון הזה כדי להבליט זאת — 'הודיעו בעמים עלילותיו', ובפסוק הבא מצטרפת לכך אמירה נוספת: "זמרו לה' כי גאות עשה מודעת (כתיב: מידעת) זאת בכל הארץ" (ישעיהו יב, ד). 'הודיעו בעמים' ו'מודעת...בכל הארץ'. הנה, גם כאן מבליט הנביא את העמים וכל הארץ, והדברים עולים בקנה אחד עם נטייתו הידועה לפנות לעולם כולו, אלא שכאן הדברים נאמרים בהקשר לאומי טהור — שיר הגאולה שישירו הנגאלים קורא לפרסום הישועה בעולם כולו. עתה מתברר למי היא 'הגאות' האמיתית — 'זמרו ה' כי גאות עשה'!

ב. מבנה ההפטרה ומשמעותו

את קבוצת הנבואות הנכללות בהפטרה זו ניתן להעמיד על המבנה הבא:

1. האיום האשורי (ישעיהו י, לב). בפסוק אחד, שכתרה לפתוח בו, ממצה ההפטרה את מלוא עוצמת האיום האשורי על ירושלים ואת גודל הביטחון הנפילתה.
2. ההצלה (ישעיהו י, לג-לד). הצלה זו נמשלת בכריתת יער של עצים גבוהי קומה.
3. המלך העתידי (ישעיהו יא, א-ה). הדגשת דמותו כפועל צדק.
4. השלום העולמי (ישעיהו יא, ו-ט). הדגשת ביטול יצרים בסיסים של רוע.
5. בית דוד כנס לעמים (ישעיהו יא, י). מודגש האופי הלאומי של השלום העולמי.

25. דעת מקרא (לעיל הערה 8), עמ' פ"ו.

26. על לשונות ההודאה בפרקנו, ראה: מאמרו של מ' כץ בגיליון זה של 'דרך אפרתה'.

6. קיבוץ גליות ונצחונות צבאיים (ישעיהו יא, יא-טז). הדגשת ההיקף הגיאוגרפי הנרחב של הגאולה והנצחונות.
7. שירת הודאה (ישעיהו יב, יא-ו). שירת ההודאה לעתיד לבוא.

אין אנו באים לדון כאן בשאלה מה היה הסדר 'המקורי' של הנבואות שנמנו כאן ומהו זמנן, וכידוע, יש עוררין על זמנה של הנבואה בדבר הגאולה (ישעיהו יא, יא-טז).²⁷ לענייננו חשוב לברר מהו ההיגיון הספרותי המקופל בסדר כפי שהוא לפנינו, ולאיוה רעיונות הוא מוביל. מתוך גישה זו נוכל לציין כי יש בסדר הזה משהו מן המפתיע. עלייתו של מלך צדיק איננה תוצאה ישירה והכרחית של מפלת אויב, והמעבר מההצלה הלאומית הגדולה מתגרת ידם של האשורים לתיאור דמותו של המלך העתידי אינו מובן מאליה! אסוציאטיבית ניתן להבינו בקשר שבין תיאורי הכריתה בסוף פרק י' לבין ההתחדשות והצמיחה — 'יצא חוטר...ונצר משרשי יפרה'. ועדיין, מנקודת ראות תוכנית, המעבר זה! אנו נוטים להסבירו בהסתמך על עניין בסיסי מאוד בנבואות ישעיהו — תפיסתו האוניברסלית. מול מלך אשור המשעבד עולם ומלואו באכזריות רבה כשפניו להשמדה ("...כי להשמיד בלבבו ולהכרית גוים לא מעט" ישעיהו י, ז) יעמוד המלך העתידי כשפניו לצדק מרבי ולשלום עולמי.

הצגת המלך העתידי נסמכת לשלום העולמי. כביכול, רומז הכתוב כי השלום המפליג הזה לא נברא יש מאין. הוא נובע מתוך השלטת הצדק, על ידי המלך. ויש בדברים כדי לרמוז כי שלום במהותו הוא פועל יוצא של הצדק, והשלום בעולם קשור לשליט פועל צדק של בית דוד. מובן כי ברקע לשאיפה הזו עומד המצב בהווה כמעין בבואה הפוכה — מלך אשור מצטייר כמעין מנהיג של העולם (או לפחות של פלך הגון ממנו). בהתנהגותו, אין זכר לצדק והמלחמה המתמדת שולטת בכול.

אחרי פרישת חזון השלום המופלג חוזר הכתוב למלך העתידי ומבליט את מה שנרמז קודם — הקשר בין ההתרחשויות המבטיחות והמעודדות בעולם כולו לבין המלך בישראל — 'שורש ישי יהיה לנס עמים'. הוא זה שיפגין בפני העולם את הערכים הנידונים 'ואליו גוים ידרשו'. בנקודה זו חשוב להבליט את האופן שבו מציג הנביא את בית דוד — 'שורש ישי'. השורש הוא החשוב, ועל כן, מן הסתם נזכר ישי ולא דוד. אך בהסבר פשוט זה לא סגי. ישעיהו הרבה לעסוק בעצים, ויש בדברים סמליות. סמליותו של השורש נעוצה בנמיכותו העומדת כנגד הצמרות הגבוהות, שבאמצעותן מאפיין הנביא את גאוותו העזה של מלך אשור. בנקודה זו עובר הכתוב להתמקד בהישגים הלאומיים — קיבוץ גליות בעולם ונצחונות צבאיים בגבולות הארץ. הקשר הישיר די ברור. זהו קשר אסוציאטיבי — מאחר שהוזכר מלך ישראל ('שרש ישי') שישב במקומו ('מנוחתו כבוד'), מוזכרים גם ההישגים הלאומיים. יחד עם זאת, סדר הדברים הזה מקרין רעיון מסוים. גם סדר זה אינו מובן מאליה! הסדר המציאותי הנכון עשוי להיות לכאורה הפוך — קודם ביסוסה של ממלכת ישראל ואחר כך הנחלת הערכים שלה לעולם כולו. בסדר שלפנינו יש אם כן כדי להציג עדיפות מסוימת. בניגוד גמור

27. עולם התנ"ך לישעיהו, (לעיל הערה 3), עמ' 72.

לאשור שלטונו בעולם קשור במישורין בהצלחתו הצבאית, כעם ישראל המצב הפוך — הצלחתה של יהודה קשורה בהתפתחויות בעולם הצועד אלי שלום ושלווה. סדרת הנבואות הזו מסתיימת בשיר הוריה לה'. ההודאה היא חובת האדם הדתי הצופה במהלך ההיסטורי, מבין אותו, מפנים אותו ומגיב בשירת הודאה.

ג. מעמד הנבואות הנידונות כהפטרה

בחירת קטע מקראי כהפטרה לאחד מן המועדים קשורה כמובן בזיקת תכניו לתוכני המועד. אך כשמדובר בהפטרה אין מדובר רק בתכנים העולים מפשוטו של מקרא, אלא בתדמיתו הכוללת של הקטע הנידון בישראל, וזו מושפעת גם ממעמדו כמקור לדרשות ופרשנות במשך הדורות, דומה כי הפטרתנו מהווה דוגמה נאה לכך, שכן כבר מימים קדומים נתפסה כמציינת את המשיח ופועלו. כבר בספרות מימי בית שני נתפס הקטע המתאר את המלך העתידי כבסיס לתיאור המנהיגים הרצויים של מנהיגי כיתות מסוימות וכמקור השראה לתחושות משיחיות התלויות בהם.²⁸

ברוח זו הלכו גם חז"ל, שראו בפסוקי הפטרתנו מקור לדרשות העוסקות במשיח.²⁹ אך הגיוני הוא כי קטע המדגיש הצלה לאומית וכוך אותה בדמות פלאית, יתקשר לשביעי של פסח, שבו אירעו לפי הדרך שאנו מבינים את ספר שמות האירועים הדרמטיים של הצלת ישראל ביציאתם ממצרים. ניתן אפוא לראות בהפטרה זו מוקד לפעילות מעין דרשנית של החלת תוכני העבר על תקוות העתיד וציפייה למעשי אבות סימן לבנים. דורות על גבי דורות היטו אונם לקולות העולים מן ההפטרה ומדרשה, ושאו ממנה את תקוות הגאולה.

קישורה של ההפטרה ליום העצמאות קשור כמובן לכל אלו. הוא נתמך כנאמר לעיל בזיקה ביניהם בסדר המועדים על-פי מפתח א"ת ב"ש, אך לא פחות מכך מהתחושה העמוקה של הצלה פלאית מתגרת ידו של אויב המנופף ידו בביטחון וביהירות לעבר ירושלים, ומהצורך הדתי העמוק להודות לה' בשירה מעין זו המסיימת את ההפטרה.

הזיקה העמוקה של הפטרתנו לרעיון המשיחי בישראל עשויה להתחבר לאחד האדנים החשובים של מחשבת יום העצמאות — תפיסת המדינה כ'אתחלתא דגאולה'. רוצה לומר, אמנם להישגים צבאיים וקיבוץ גליות מעין זה שהוזכר בפרק י' בספר ישעיהו אכן הגענו, ויש להודות על כך, אך נותרה עדיין כבדת דרך לא מבוטלת — הייעוד הגדול הכרוך בחזון המשיחי עדיין לפנינו. כאן המקום להדגיש את ריבוי הגוונים של המושג משיחיות. בדור

28. שם עמ' 70.

29. יש עניין לבחון את מקבץ המדרשים שהובאו בפסוקים הפותחים את הפטרתנו בליקוט שמעוני (רמז טז). הליקוט לפסוק 'יצא חוטר מגזע ישי' מביא את המעשה ביהודי אחד שהיה חורש ופרתו געתה. ערבי שעבר בסמוך בישרו על החורבן ובגעייה השניה בישרו על הולדת המשיח. לפסוק 'זהירחו ביראת ה' מוכא מדרשו של רבי אלכסנדר 'שהטעינו יסורין כריחיים', ואחר כך פרשת מותו של בר כוזיבא. אין זו קבוצה גדולה, אך המגמה ברורה למדי — עיסוק בפסוקים אלו באספקלריה של התופעה המשיחית.

האחרון הולך המושג ולובש משמעות של גאולה מוחלטת, מהלך היסטורי שאין ממנו חזרה, שחייב להוביל בהכרח לתוצאה מסוימת, או שהוא מכיל בתוכו ציפיות למהלך על-טבעי. הרואה את הרעיון המשיחי באספקלריה של הפטרת יום העצמאות יראה בציפיה המשיחית תכנים מוסריים נעלים, חזון רחוק מההווה, שבלעדיו לא ייכנו התהליכים המובילים לחברה צודקת ומוסרית.

עיון בפסוקי ההפטרה, בדרך שהוצגה לעיל, העומדת על פשוטו של מקרא בדגשיו הספרותיים, מבליט רעיונות נוספים. מדינת ישראל קמה והתייצבה על בימת ההיסטוריה בסערת קרבות, והמחיר ששילם העם היהודי בדם בניו היה איום ונורא. יום העצמאות יישאר לעד כרוך בזיכרון הלוחמים הללו, והצמידות רבת העוצמה בין יום העצמאות ליום הזיכרון מסייעת להפנים זאת. על רקע זה מזכירה הפטרתנו כי הייעוד הלאומי הנו חלק ממערכת מורכבת, שבתוכה יש חלק חשוב גם לשלום העולמי. 'לא ישא גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה' קורא הנביא בנבואת אחרית הימים של פרק ב'.

בנבואתו בפרק ב' מכיר הנביא למעשה בקיומם של עמים, אף כי היחסים ביניהם ישתנו בעתיד (בנבואת אחרית הימים של מיכה השינוי בולט עוד יותר). כאן בפרק י"א העניין מוצג בצורה מרחיבה הנושאת אופי מטפורי. למדנו כי יותרו חיות בארץ כולל חיות הטרף, והשונות הבסיסית המאפיינת את הבריאה תישאר על כנה, אך היחסים הבסיסיים המאפיינים אותם ישתנו באורח מהותי בגין 'הדעת את ה''. אם 'עץ הדעת' כפרשה הידועה בספר בראשית הוביל ליחסים מעוותים בין בני אדם, תבוא ה'דעת את ה' ותשנה זאת.

מובן שרעיון השלום מתקשר בקשר אמיץ לרעיון הצדק. לדעתנו, גם הרמזים שחבויים בפרק ההפטרה על ביקורתו של הנביא על המצב ביהודה בימיו משתלבים ברצון עז זה לחברה מתוקנת! חברה מתוקנת ובריאה רואה עצמה כחזון עתידי לנושאת אתגר מוסרי אוניברסלי ותורמת לאנושות בכללותה. החברה היהודית בארץ ישראל תוביל תהליך זה. וכל שנותר להוסיף הוא במהרה בימינו!

בהכנה זו של ההפטרה קדמונו רבים, שהדגישו — מחבר מחבר והדגשיו — הן את תפיסת 'אתחלתא דגאולה' המובעת בה, והן את ייעודי הצדק והשלום שנותרו כאתגר לעתיד.³⁰ אנו מבקשים לחדד בדיון זה פן שהוטעם בפרשנותנו לעיל — עליית המלך העתידי כהמשך ישיר של המפלה האשורית. דומה כי המשכיות זו חרף צד של פלא שיש בה, רומזת בסופו של דבר דווקא לאופי הטבעי של הגאולה. רוצה לומר, גאולת ישראל הולכת ומשתלשלת מאירוע בעל אופי היסטורי מובהק כמפלת אשור. מבחינה זו אל לאופי הפלאי קמעה של תיאורי עשיית הצדק, והאופי הפלאי המודגש יותר של תיאורי השלום העולמי להטותנו מהעיקר. בעיקרו של דבר, תלויה גאולת ישראל בשינוי גדול אך גלוי לעין ומתקבל על הדעת, במרחב ההיסטורי — ירידתה של אשור מהבימה העולמית.³¹

30. ראה ניתוחו של י' יעקובסון, חזון המקרא, תל-אביב, תש"ט, עמ' 290–300.

31. נושא זה ראוי לדיון בפני עצמו והוא נוגע ישירות בדרך שיש להבין את תיאורי מפלת סנחריב במקרא — האם מדובר בתפיסה ניסית המעמידה את עיקר התשועה על פעולתו של מלאך ה' (מלכים),

אני משאיר לקורא לגלות את נקודות הדמיון והשוני בין מפלת אשור בעבר לבין המפלות של אויבינו באירופה ובמזרח התיכון, שאיוו להשמידנו בתקופה שלפני מלחמת השחרור, ובנקודה זו יעלו מן הסתם הבדלי דגשים ופרשנויות, אך נקודה אחת לא תיעלם מעיני איש — האופי ההיסטורי של האירועים בדורות אלו. פרשנות זו של ההפטרה מחזקת ללא ספק מוטיב מרכזי בתנ"ך של השגחת ה' על ההיסטוריה באמצעים היסטוריים. יד ה' בהיסטוריה משתקפת אפוא גם במהותו של יום העצמאות!

ב יט, לה), או על אירוע היסטורי: "הנני נותן בו רוח ושמע שמועה ושב לארצו והפלתיו בחרב בארצו" (מלכים, ב יט, ז), שסיפור המלאך בא לפרשו. אנו נוטים לראות את העיקר בשמועה ובתוצאותיה, ואת סיפורי המלאך כפרשנות. ולא כאן המקום להרחיב!